

НАУЧНИ СЪОБЩЕНИЯ / COMMUNICATIONS

Верка Сашева

**ДА-ИЗРЕЧЕНИЯТА С ПОДБУДИТЕЛНО ЗНАЧЕНИЕ.
ПЕРМИСИВНИТЕ ДА- И НЕКА ДА-ИЗРЕЧЕНИЯ
(ПРАГМАТИКО-СЕМАНТИЧЕН АСПЕКТ)**

Verka Sasheva

**SENTENCES WITH INCENTIVE MODALITY.
PERMISSIVE 'SHALL WE' AND 'LET'S'-SENTENCES
(PRAGMATIC-SEMANTIC ASPECT)**

(Abstract)

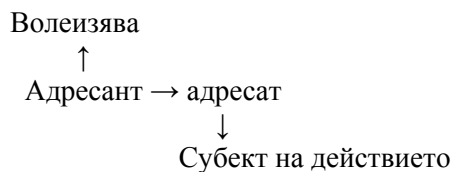
The aim of the article is to reveal the functional semantic characteristics of the permissive 'shall we' and 'let's'-sentences, which have been considered, together with the imperative sentences, as part of a wider group of statements – the incentive ones. Since these characteristics are dependent not only on linguistic factors (person, aspect, temporal characteristics, lexical semantics of the verb in the 'shall we'-sentence, etc.) but also on extralinguistic factors (subject of the action, illocutionary force of the statement, the position of the 'shall we'-sentence in the incentive retort or reply, volition of the addresser or the addressee, the situational context, etc.) these sentences have been studied on discursive level. Much account is taken of the synonymy and polysemy of the 'shall we'-sentences. The excerpted material belongs to the colloquial everyday speech and stylized colloquial speech from fictional texts.

Keywords: permissive 'shall we' and 'let's'-sentences, imperative sentences, functional semantic characteristics, illocutionary force, situational context

Според Бондарко (Бондарко 2002: 319) едно от основните понятия на функционалната граматика е понятието *категориална ситуация*. Категориалната ситуация се определя като „типова съдържателна структура“, която се свързва с функционално-семантичното поле и с предикацията, а в своето изразяване се опира на елементи от различни езикови равнища (Бондарко 2002: 319). Тя представлява категориална характеристика на изказването, а не е прикрепена към определена граматична форма. Категориалната ситуация е ориентирана към реализация на елементи от дадено

функционално-семантично поле в речта, като репрезентира в изказването семантична категория, лежаща в основата на определено функционално-семантично поле (вж. Бондарко 2002: 319–338). Подбудителността може да се разгледа съобразно тази теория за категориалната ситуация и да се анализира подбудителната категориална ситуация, и по-специално императивната, за да се изяснят функционално-семантичните особености на двата типа подбудителни *да*-изречения – повелителните и пермисивните. Според Г. И. Петрова подбудителната категориална ситуация включва следните елементи – субект на волеизява (С1); отношението субект-адресат (С2); предикат, разкриващ съдържанието на волеизява (Петрова 2001: 207). Подбудителната модалност е общата система на пресичане между другите модални значения – необходимост, желателност, възможност, задължителност. Според Петрова, на основата на френски материал, значенията на желателност и необходимост се отнасят към сфера С1, а значението на задължителност и възможност – към С2, т.е. действието е желано и необходимо от адресанта, а от страна на адресата то може да е задължително или възможно (Петрова 2001: 207–212). Взаимоотношенията между адресант и адресат се обуславят от модалното значение *задължителност*. А модалното значение *възможност* характеризира подбудителната категориална ситуация от гледна точка на разрешение за изпълнение на волеизявата. От тези разсъждения изхождаме, за да определим двата типа подбудителни изказвания – императивните – висока степен на задължителност и необходимост на извършване на действието, и пермисивните – ниска степен на задължителност, разрешение за изпълнение на волеизявата, действието зависи и от волята на адресата. Схематично това можем да представим така:

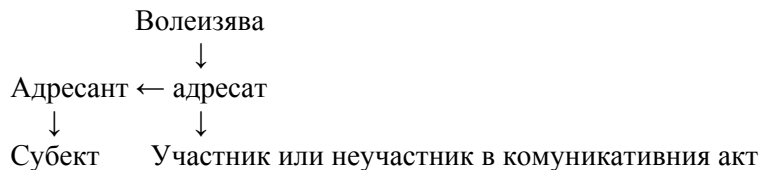
1. да-изречения с повелителна семантика

Пример:

- *Утре имаме изпит. Да вземеш учебника от вашите!*
- *Добре* (разговорна реч).

2. да-изречения с пермисивна семантика

Пример:

– *Утре имаме изпит.*

– *Да взема учебника от вашите? (=Нека да взема учебника от вашите!)*

– *Добре* (разговорна реч).

Съществуват различни класификации за видовете подбудителни значения. И. П. Мучник (Мучник 1955: 19) очертава 12 разновидности на подбудата: проста подбуда, молба, предпазване, позволение, увещаване, предупреждение, заповед, иронично подбуждане, наставление, команда, забрана, пожелание. Към подбудителните да-изречения отнасяме пермисивните и повелителните да-изречения. Като аргументи за отнесеността на повелителните и пермисивните да-изречения към подбудителните използваме и разсъжденията на Плуногян за видовете подбуда (Плуногян 2010: 318). Според него видовете подбудата се различават, първо, по степента на категоричност, в зависимост от това дали говорещият изказва молба, съвет, предложение, заповед или иска разрешение за извършване на действието. Второ, „подбудата съществено се различава по своята семантика в зависимост от това, към кого е отправена“ (Плуногян 2010: 318). Прототипичният (същинският) императив предполага, че изпълнител на действието е адресатът, т.е. второто лице. Но е възможно да има и „несобствена подбуда“, която се отправя към първо или трето лице, както е при пермисивните изказвания. Ако изпълнителят е с морфологични характеристики – първо лице (мн.ч.), подбудата се трансформира в призив за съвместно действие между адресант и адресат. Тези изречения също ще разглеждаме към императивните, макар и с малка условност, защото те се доближават функционално-семантично до пермисивните, а и степента на категоричност на подбудата е изключително малка. Ако вършителят на действието съвпада с трето лице, пряката подбуда се трансформира в косвена (Плуногян 2010: 319). Тогава говорещият възлага на непосредствения адресат да въздейства на реалния изпълнител.

В българската граматична литература оптативните и пермисивните да-, нека да-, нека-изречения или се включват към повелителните (вж. Чакърлова 2009; Академическа граматика 1983/1994: 67), или се разграничават от тях (Ницолова 1984: 141, 139; Ницолова 2008: 416, 419). Чакърлова говори за повелителни да-конструкции, като към тях отнася и желателните, и пермисивните (Чакърлова 2009: 33–46). Петков отбелязва, че „волеизразът в български език бива: заповед – *Стани! Да стане!, Нека стане!*; подтик, подбуда – *Да ставаме, Да бяхме станали*, или желание“ (Петков 1962: 181). Придържаме се към класификацията на Р. Ницолова, която различава пермисивните да-изречения и оптативните да-изречения от повелителните да-изречения. Докато с повелителните да-изказвания говорещият повелява – заповядва, забранява, моли слушащия да извърши действието, то с желателните изказвания говорещият изразява своето желание чрез изказването си да предизвика извършването на дейст-

вието или състоянието, но реално не прави това. С пермисивните *да*-изречения говорещият не моли и не заповядва на слушащия да извърши действието, а иска неговото позволение, разрешение за извършване, неизвършване на действието. Ще видим, че *да*-изречението реализира определена семантика както в зависимост от езикови фактори (лексикалното значение на глагола, темпоралната му насоченост, аспектиални особености, глаголното лице), така и от извънезикови (ситуационен контекст, илокуция на изказването, отношението между комуникантите и др.). От двата вида подбудителни *да*-изречения – пермисивни и повелителни – ще се спрем подробно на пермисивните *да*- и *нека да*-изречения поради ограничеността на изложението. Но преди това ще разгледаме пермисивните и повелителните изказвания като тип речев акт.

1. Пермисивните (позволение) и повелителните изказвания (заповед, молба, желание) като тип речев акт

Терминът *изказване*, както отбелязва Падучева (Падучева 2012: 29), се употребява в лингвистичната литература с две значения: 1) като синоним на термина *речев акт* и 2) като название на продукта, създаден в хода на речеви акт и разглеждан в контекста на този речев акт (Падучева 2012: 29). В тази част на изложението използваме термина *изказване* с двете му значения. „На изречението – абстрактната езикова единица на равнището на синтаксиса, съответства изказване (изказ) на равнището на речта – конкретната реализация на определена синтактична структура или модел в конкретна речева ситуация“ (Тишева 2013: 10).

Езикът в действие става обект на описание през втората половина на XX век. Прагматичната теория на речевите актове се свързва с школата на английската лингвистична философия, и по-точно с имената на Джон Л. Остин, Джон Р. Сърл, Питър Ф. Стросън и др., които продължават и доразвиват философските идеи на Лудвиг Витгенщайн. Нямаме за цел да се спираме на всички класификации на речевите актове, а само да очертаем мястото на пермисивните и повелителните изказвания като определен тип речев акт. Дж. Остин очертава две основни групи изказвания – перформативи и констативи (Остин 1996: 13). Произвеждането на изказването не е просто казване на нещо, а извършване на действие – убеждавам, заповядвам, питам и т.н., т.е. *performat* – изпълнявам, извършвам. Той класифицира класовете изказвания според „илокутивната им валидност“ на: вердиктиви, екзерцитиви, комисиви, бехабитиви, експозитиви (вж. Остин 1996: 133). Повелителните и пермисивните изказвания отнася към екзерцитивите, които от своя страна се свързват с упражняването на власт, право или влияние. Като примери за екзерцитиви са назначаването, нареждането, съветването, предупреждаването. „Последиците от екзерцитива могат да се състоят в това, че другите биват „заставени“ или пък че на тях им се „разрешава“ или „не се разрешава“ да извършат дадени актове“ (Остин 1996: 137). Все пак обаче колебанията на Остин за точното място на пермисивите се разкрива в израза: „В специалния случай на пермисивите мо-

жем да питаме дали те трябва да бъдат класифицирани като екзерцитиви или като комисиви“ (Остин 1996: 140). Целта на комисива е да обвърже говорещият с определено действие, да се ангажира с определено действие.

Дж. Сърл, след като очертава слабите места в таксономията на Остин (Сърл 1986: 177–180), предлага своя класификация на илокутивните актове: репрезентативи, директиви, комисиви, експресиви, декларации (Сърл 1986: 180–187). Сърл отнася повелителните и пермисивните изказвания към директивите, с които говорещият кара слушащия да направи нещо. Това става ясно от изброените глаголи, които маркират изказванията като директиви: „пита, заповядва, заплашва, моли, а така също поканва, позволява, съветва“ (Сърл 1986: 182). Сърл отбелязва, че *въпросът* е частен случай на *директива* дотолкова, доколкото с него слушащият приканва адресата към отговор, към извършване на речев акт.

Вежбицка (Вежбицка 1985: 251–275) разглежда различните видове подбуди като типове речеви актове и анализира отношението между тях. Тя казва, че едно изказване като *Ела!* може да е молба, но може да е и заповед в зависимост от интонацията. Очертава разликите така: „Заповедта съдържа в дълбинната структура на изречението, че адресатът *е длъжен* да направи това, което иска говорещият; молбата съдържа в дълбинната структура на изречението, че адресатът може да го направи, но може и да не го направи“ (Вежбицка 1985: 257). Оттук можем да заключим, че модалните да-изречения, с които се изразява заповед, предполагат по-висока степен на необходимост на извършване на действието за разлика от повелителните да-изречения, изразяващи молба, и от пермисивните да-изречения. Вежбицка разкрива тясната връзка между заповед, забрана и позволение (Вежбицка 1985: 263), като анализира дълбинната структура на изречението, отношението между комуникантите, целта на адресанта, степента на категоричност при различния вид подбуда:

1) Заповед: Аз ти заповядвам да направиш Z=

Предполагам, че ти не можеш да не направиш това, което искам от тебе. Желая да те подбудя да го направиш.

2) Забрана: Аз ти забранявам да правиш Z =

Предполагам, че ти не можеш да направиш това, което аз не искам да направиш. Желая да те подбудя да не го правиш

3) Позволение: Аз ти позволявам да направиш Z=

Предполагам, че ти не можеш да направиш това, което аз не искам да направиш. Не желая да те подбудя да не го правиш (Вежбицка 1985: 263).

Можем да обобщим, че пермисивите и повелителните изказвания, въпреки че се отнасят традиционно като речеви актове към директивите, те се различават по степен на категоричност на подбудата, по илокутивна сила, по волеизява (при повелителните изказвания действието се извършва по волята на говорещия, а при пермисивните тази воля и извършването/неизвършването на действието зависи и от волята (неговото позволение) на слушащия), по субекта на действието.

2. Пермисивните *да-* и *нека да-* изречения (за позволение)

В българските изследвания пермисивните *да-* изречения се свързват с подбудителните изказвания (Ницолова 1984; Ницолова 2000; Ницолова 2008; Академическа граматика 1983/1994: 66). „Подбудителни се наричат изреченията, с които говорещият подтиква към действие, респ. към прекратяване на действие, или иска позволение за извършване на дадено действие“ (Академическа граматика 1983/1994: 66). Както вече подчертахме, в българската граматична литература пермисивните изречения се разглеждат заедно с повелителните като подбудителни изречения (Ницолова; Академическа граматика 1983/1994: 70) или се отнасят само към повелителните (Чакърва 2009). Чакърва отбелязва в един от пермисивните примери, които анализира (*Бате, да бях ти помогнал малко* – Ангел Каралийчев), че „силата на волеизява е значително по-слаба (долавя се и оттенък на деликатност)“ (Чакърва 2009: 40), ние бихме казали дори, че говорещият не налага въобще своята воля, а търси разрешение от слушащия, налице е искане на позволение, проявява се вежливост от страна на адресанта. Тъй като говорещият не моли слушащия да извърши дадено действие, а го моли да не се противопоставя на извършване на действието от самия говорещ, т.е. молбата не е директна, а опосредствана, затова не можем да ги отнесем към повелителните *да-* изречения. Обособяваме тези *да-* изречения в отделна група (срв. Влахова 2000; Атанасова 2014: 443), която е част от подбудителните изречения.

Независимо от различията относно мястото на пермисивните изказвания сред типовете речеви актове и относно мястото на пермисивните *да-* изречения (*нека-* и *нека да-* изречения) към подбудителните или към повелителните изречения, едно е безспорно – комуникативното намерение на говорещия, т.е. илокуцията им – искане на позволение, разрешение. Говорещият иска да осигури реализация на действието, като премахва пречките от страна на слушащия. Позволение в българския език се иска и по лексикален път чрез перформативни глаголи за позволение – *позволявам, разрешавам, съгласявам се* (вж. Атанасова 2013: 175–184; Атанасова 2014: 444–445), но ние ще се съсредоточим само на синтактичните експликатори – *да-*, *нека-*, *нека да-* изречения с пермисивна семантика. Те са силно контекстово зависими за разлика от изреченията с перформативен глагол за позволение, затова ще говорим за *пермисивни изказвания*. Тъй като често в изследването се говори за ролята на контекста, приема се двудялбата на този концепт – езиков и ситуационен контекст. Ст. Димитрова, опирайки се на П. Уерт, говори за езиков и екстралингвистичен контекст (Димитрова 2009: 88). Й. Тишева представя обобщено мненията на изследователите, като разграничава четири типа контекст – физически, лингвистичен, епистемичен, социален. Физическият контекст се свързва с мястото, където се реализира комуникацията, и конкретните участници в нея; епистемичният контекст – с общите знания за света на участниците в комуникацията; лингвистичният контекст – с това, какво е казано преди произнасяне на конкретното из-

казване; социалният контекст – със социалните отношения между участниците в комуникацията (Тишева 2013: 12). Ние свеждаме тези четири типа контекст до два – езиков и ситуационен. Под езиков контекст разбираме това, което е казано непосредствено преди или след даденото изказване, а под ситуационен – декодирането на изказването в зависимост от различни екстралингвистични фактори – отношението между адресант и адресат, комуникативното намерение на адресанта, знания за извънезиковата действителност и др.

Прагматико-семантичните особености на пермисивните изказвания зависят от граматичната категория *лице* на глаголната форма в да-изречението. Глаголната форма се съгласува по граматичната категория *лице* с личните местоимения. В този смисъл в определени случаи първото и второ лице на глаголната форма поемат значението и функцията на първоличните и второличните местоимения. Лицето на местоименията бележи или не бележи участник в комуникативния акт, т.е. дали референтът е адресант, адресат или трето лице (вж. и Плунгян 2010: 255, 259). Затова тук с няколко думи ще се позовем на лингвистичната теория за глаголното лице, очертана от Е. Бенвенист (Бенвенист 1974: 261–269). Тази теория е построена на основата на опозициите: „първо лице“ бележи ‘този, който говори’, „второ лице“ – ‘този, към когото се обръщаме’, а „трето лице“ – ‘този, който отсъства’ (Бенвенист 1974: 261), т.е. третото лице е способно за деперсонализация. Формата за трето лице съдържа указание за нещо или някого, но не се съотнася с определено лице от комуникативния акт – адресант и адресат. И така, изразяването на глаголното лице се организира в две корелации: първата маркира противопоставянето *лица – нелица – аз/ти* на *той*; втората маркира противопоставянето вътре между лицата – между *аз* и *ти* (Бенвенист 1974: 269).

Най-често да-изреченията с пермисивна семантика са с глаголна форма в 1 и 3 л. за разлика от императивните да-изречения за подкана и забрана. Те са подбудителни, но могат да бъдат и въпросителни, като се пита за „необходимо бъдещо действие, за извършването на което се иска разрешение“ (Генадиева-Мутафчиева 1976: 317):

(1) – *Да дойда ли пак някой ден да помагам? – реши се да попита Стоян (Д. Талев).*

Пермисивната семантика се декодира, като се има предвид както значението на глагола *реши*, така и комуникативното намерение на говорещия – да поиска позволение от слушащия. Това намерение намира експлицитен езиков израз чрез въпросителна полипредикативна единица. В смислово отношение въпросителното изречение *Да дойда ли пак някой ден да помагам* съответства на подбудителното изречение *Нека да дойда някой ден, за да помогна*. Говорещият иска позволение, по-точно съгласие от слушащия, като подчертава готовността си да извърши действието.

Глаголът в 1 л. ед.ч. в пермисивното изказване маркира искане на разрешение от страна на говорещия, за да извърши действието:

(2) – *Да поговоря с нашите...– продума колебливо Лазар. – Да ми дадат, ако могат, някоя пара, та да вляза като ортак според това, което ще внесе в общата работа.*

– *Лазе, сега нямаме нужда от повеке капитал...* (Д. Талев).

Глаголът в 1 л. мн.ч. маркира като вършител на действието не само говорещия, а определено множество, което включва говорещия. Както отбелязва Е. Бенвенист (Бенвенист 1974: 265, 268), „ние“ не е множество от идентични обекти, не е равно на аз+аз+аз, а е съчетание от „аз“ и „не-аз“. „Не-аз“ може да получи две съдържания: „аз“+„ти“/„вие“, „аз“+„той“/„те“ (Бенвенист 1974: 267). Затова той оразличава инклузивна (аз+ти/вие) и ексклузивна форма (аз+той/те) за 1 л. мн.ч. В двете плурални форми обаче преобладава „аз“, независимо дали е в съчетание с друго лице (инклузивна форма), или е – с не-лице (ексклузивна форма). Инклузивните пермисивни да-изречения са много близки по семантика до повелителните да-изречения за подкана, тъй като включват и адресата в извършването на действието:

(3) – *Мамо, моля ти се, да отидем на разходка в това хубаво време!*

– *Няма, имам работа* (разговорна реч).

Семантиката на ексклузивните пермисивни да-изречения е дотолкова зависима от тесния контекст, доколкото еднозначно се разбира дали адресатът влиза в множеството, което извършва действието, или не влиза в него: срв. *Мамо, моля ти се, пусни ни да отидем с батко на разходка в това хубаво време!* (4) и *Мамо, моля ти се, да отидем с батко на разходка в това хубаво време!* (3). В (4) глаголът *пусни* се явява контекстов синоним на пермисивния глагол *позволи*. На изказване (3) му трябва по-широк езиков и ситуационен контекст, по-широко лексикално обкръжение, за да установим дали семантиката е пермисивна, или повелителна и за да установим дали „ние“ е равно на аз+той или аз+вие¹. Когато имаме подкана към адресата за съвместно действие (аз+ти+той, в случая *мама, батко*), става въпрос за повелително изказване за подкана. Подканва се адресата към действие, но и той първо трябва да се убеди в извършване на действието. Тогава от значение е и перлокутивния ефект² за реализацията на действието, а не само илокутивната сила. Действието реално трябва да се извърши от три лица – участниците в комуникативния акт, но и от трето лице – неучастник.

Необходимо е да различаваме да-изреченията с глаголна форма в 1 л. мн.ч. с повелителна семантика, изразяващи директна подкана, като говорещият включва и себе си в множеството на вършителите, в което влиза поне един слушател, от пермисивните да-изречения с глаголна форма в 1 л. мн.ч.:

– *Ами какво искаш? – пита го сърдито Дочоолу. – Я кажжи да видим.*

– *Да основем една банка!* – *изтърсва Данко Харсъзина* (Алеко Константинов).

Значещи за различаване на пермисивните да- и нека да-изречения са както илокутивната сила на изказването, така и лексикалното значение на всички глаголи в изказа. Да разгледаме примерите:

(5) – Бате – рече той, – Да бях ти помогнал малко³ (А. Каралийчев).

(6) – Бате – рече той, – Да бях ти помогнал малко, нямаше да се преумориш толкова.

Ясна е пермисивната семантика на да-изречението в (5), а в (6) илокутивната сила на изказването и контекстовата обусловеност на да-изречението предопределят неговата кондиционална семантика (да = на подчинителния съюз ако) или оптативната му модална натовареност (да = де да). Докато пермисивното да-изречение (5) изразява желано възможно действие, то оптативното да-изречение (6) изразява невъзможно желание, което е трябвало да се реализира в миналото, по-скоро изразява съжалението на говорещия от пропуснатата възможност за реализацията на желанието, съжалението си заради нереализираното действие. Неслучайно и частицата де се определя и като емоционално-усилителна, модално-усилителна (Чолакова 1958: 49; Академическа граматика 1983: 487); експресивна (Врина 1999), прагматична (Тишева, Хауге 2002), модална (Зидарова 2005), т.е. модалната и емоционалната ѝ стойност се преплитат.

Без конкретни перформативни глаголи за позволение (*позволя, разреши, съглася се*) пермисивната семантика се откроява понякога на по-широка контекстова основа:

(7) „Колко хубаво време!... Да взема да прекопая градината“ – мислеше си Стоян, загледал нататък, и после се обърна към къщата. Не би могъл нищо да предприеме без хаджи Серафимовата внучка и той я чакаше във търпеливо...

Тя излезе на чардака да изтърси някаква дреха и нито го погледна.

– Да взема да прекопая градината – каза Стоян.

Сякаш отдавна бе решила тоя въпрос, тя отговори:

– Следобед (Д. Талев).

От примера се вижда, че синтагматиката и дистрибуцията на една и съща да-конструкция (Да взема да прекопая градината) предопределят нейните модални възможности и семантико-функционални особености – в първия случай няма пермисивна семантика, но във втория тази семантика проличава. Друг е въпросът за полифункционалността на да в една и съща конструкция – второто да (взема да прекопая) функционира като граматична свързваща частица в състава на съставно глаголно сказуемо, поради десемантизацията на глагола *взема* (вж. Иванова 2011: 114). Както се вижда от анализираните да- и нека да-изречения, силата на волеизява от страна на говорещия е различна, като варира с различни модални оттенъци – позволение, съгласие, подкана за съвместно действие. Слушателят при пермисивните изречения изразява съгласие, несъгласие, готовност за извършване на действието (вж. Ницолова 1984: 141).

Подбудителните повелителни да-изречения изразяват волята на говорещия, като с нея се въздейства на поведението на слушащия (Йесперсен 1958: 363), така слушащият трябва да извърши действие. Пермисивните да-изказвания се доближават много до повелителните да-изказвания, по-

ради по-голямата степен на категоричност, затова като типични пермисивни изказвания се сочат *нека* и *нека да*-изказванията (вж. Ницолова 1984: 141).

Понякога пермисивната семантика избледнява, по-ясно се долавя волята на говорещия, тогава глаголната форма в *нека да*-изречението е в репликата отговор, а не в репликата стимул, *нека да*-изречението се доближава семантико-функционално до императивните *нека да*-изречения:

– *Хайде, прибери се, стана късно!* – викна малко наставно старецът.

– *Е, нека поля...* Жегата е прегорила всичко! – обади се Милена (Ел. Пелин).

Ако *нека*- и *нека да*-изреченията с глагол в 1 л. ед.ч. е в репликата стимул, говорещият иска да получи позволение на слушателя сам да извърши действието и пермисивната семантика е ясно доловима:

– *Нека поля градината, че е голяма жегга!*

– *Полей я, добре* (разговорна реч).

Темпоралната и аспектуалната ограниченост на глаголната форма също са взаимосвързани с пермисивната семантика. Глаголите са предимно в свършен вид и докато „в българския език несвършеният вид в императив изразява по-често фамилиарност, настояване, нетърпение и грубост, но не и вежливост“ (Жерева 2003: 5), то свършеният вид на глаголите в пермисивните *да*- (*нека да*-) изречения изразява по-голяма вежливост. Искането на позволение от адресата да се извърши действието е вид индиректна молба не той да извърши действието, а говорещият, трето лице или множество, включващо или не говорещия. Затова адресатът не е субект на действието, но извършването му зависи от неговата воля. Вежливостта е допълнителен емоционално-експресивен оттенък на пермисивните изказвания. Обикновено глаголната форма е в сегашно време, въпреки че се иска позволение за бъдещо действие, но неговата необходимост се подчертава със сегашни глаголни форми. Ницолова (Ницолова 1984: 141) говори за пермисивни *да*-форми с плюсквамперфект, като подчертава, че те се различават от сегашните по силата на волеизява – по-слаба е при мин. предварително време. Това според нас отново е свързано с комуникативната задача на пермисивното изказване – да се иска позволение, което предполага вежливост от страна на адресанта, а не грубост и категоричност. Действието не се извършва по волята на адресанта, а е съобразено и с волята на адресата (срв. *Да ти помогна да си напишеш домашното?* и *Да бях ти помогнал да си напишеш домашното?*). Всъщност семантиката на *да*-изречения с глаголна форма в мин. предварително време е по-силно зависима контекстово, защото *да* може да е функционален еквивалент на *де да*, както показахме по-горе. Както отбелязва В. Станков (Станков 1980: 108), глаголите от свършен вид в *да*-конструкцията се характеризират със стилистични отсенки, обогатени от различни модални нюанси – на възможност, допускане, склонност, готовност да се осъществи действието, или т.нар. значения на потенциалност. Тъй като се иска разрешение за извърш-

ването на конкретни, единични, неповторяеми действия, това предопределя по-високата фреквентност на глаголи от свършен вид в пермисивните да-изречения. Ако заменим глаголт от свършен вид с глагол от несвършен вид, действията стават неограничено-повторителни: *Да взема да прекопая градината днес – Да взема да прекопавам градината всяка сутрин.*

Както вече подчертахме, позволение се иска не само чрез подбудителни, а по-често и с въпросителни изречения. Всъщност една и съща да-конструкция може да се възприеме или като пермисивно (8), или като повелително изречение за подкана или съгласие за съвместно действие (9). Значещо е мястото му в репликата стимул или репликата отговор:

(8) – *Да обядваме у нас/Нека да обядваме у нас?*

– *Добре* (разговорна реч).

(9) – ... *Днес обаче вий сте наш гост и ще обядвате у нас.*

– *Да обядваме, защо да не обядваме!* – съгласява се бай Ганьо (Алеко Константинов).

Досега говорихме за полифункционалността на да-конструкциите в зависимост от екстралингвистичните и лингвистичните условия. За отбелязване е, че на дискурсно равнище се наблюдава не само многозначност, а и синонимия между да-конструкции. Позволение може да се иска освен по споменатите по-горе два начина – чрез пермисивни глаголи и пермисивни изречения, и с други средства – интонация, лексикална семантика на глагола, подчинено да-изречение:

– *Невесто, добре е Елка да остане вкъщи, – обърна се старецът към Божаница.*

– *Е, нека остане, ако иска. Каквото с нея, така и без нея...* (Елин Пелин).

Разбира се, тази пермисивна семантика на подчиненото подложно да-изречение (*да остане вкъщи*) се осмисля на основата на репликата отговор (*Е, нека остане*). По-силно е оценъчното значение от страна на адресанта, а пермисивната семантика е силно контекстово зависима (срв. *Невесто, добре е Елка да остане вкъщи* и *Невесто, Елка да остане вкъщи?/Невесто, нека Елка да остане вкъщи*). Пермисивните да- и нека да- са функционално-семантично различни по един чисто формален белег. След тях обикновено следва реплика, с която се дава или не позволение от страна на адресата. Затова тя е утвърдителна или отрицателна с различни лексикални експликации на утвърдението или отрицанието – *да, добре, няма, не може, може*.

Въз основа на анализираните да-, нека- и нека да-изречения можем да обобщим, че техните функционално-семантични особености са езиково и извънезиково зависими. Както граматични фактори – различни граматични значения на глаголната форма: лице, число, вид, време, така и екстралингвистични фактори – ситуационен контекст, воля на адресант и адресат, положението им в репликата стимул или в репликата реакция, отношение между комуникантите, илокутивна сила, оказват влияние при анализирането

нето им в прагматико-семантичен аспект. Като се отчитат всички тези фактори се обяснява и синонимията и многозначността на разглежданите единици на дискурсно равнище, макар и бегло засегнати в това изложение.

БЕЛЕЖКИ

¹ Възприема се възгледът, че *вие* е не само хомогенно множество от слушатели (по Бенвенист *вие* = ти+ти+ти), но може да бъде и разширено „ти“, т.е. *вие* = ти+той (тя, то), ти+те, т.е. ти+някой друг „ти“ или „той“ (Буров 1996: 43).

² Вземат се дефинициите от прагматиката, и по-специално от теорията на речевите актове, за илокутивен акт „изразяване на интенцията (комуникативната цел)“ и перлокутивен акт – „поява на последици от произнасяне на изказа, реакция от страна на слушащия“ (Димитрова 2009: 24). Сърл (Сърл 1976/1986: 172) разглежда илокутивната сила като понятие, включващо илокутивната цел – целта и на заповедта, и на молбата е да подбуди слушателя към действие. Остин (Остин 1996: 93) определя така трите речеви акта – „по подобен начин можем да различим локутивния акт „той каза, че...“ от илокутивния акт „той твърдеше, че...“ и перлокутивния акт „той ме убеди, че...“

³ Цитатът е от Ницолова (Ницолова 1984: 141).

ЛИТЕРАТУРА

Академическа граматика 1983: Граматика на съвременния български книжовен език. Т. II. Морфология. Гл. ред. проф. Стоян Стоянов. Издателство на БАН.

Академическа граматика 1983/1994: Граматика на съвременния български книжовен език. Т. III. Синтаксис. Гл. редактор проф. Константин Попов. Издателство на БАН.

Атанасова 2013: *Атанасова, А.* Перформативните глаголи позволявам, разрешавам, съгласявам се с оглед на лексикографското им представяне. – В: 70 години българска академична лексикография. Доклади от Шестата национална конференция с международно участие по лексикография и лексикология. София.

Атанасова 2014: *Атанасова, А.* За пермисивните изказвания в съвременния български език. – В: Езикът във времето и пространството. Материали от Единадесетата конференция по социолингвистика. София, 26–27 октомври 2012 г., посветена на 100-годишнината от рождението на проф. Стойко Стойков (Съст. М. Виденов, Кр. Алексова, К. Исса и др.). София.

Бенвенист 1974: *Бенвенист, Э.* Общая лингвистика. Москва, Прогресс.

Бондарко 2002: *Бондарко, А. В.* Теория значения в системе функциональной грамматики: На материале русского языка. Москва, Языки славянской культуры.

Буров 1996: *Буров, Ст.* Форми и значение на съществителното име (С оглед предимно на категорията *число*). Велико Търново, Пик.

Вежбицка 1985: *Вежбицка, А.* Речевые акты. – В: Новое в зарубежной лингвистике. Выпуск XVI. Лингвистическая прагматика. Москва, Прогресс.

- Влахова 2000: *Влахова, Р.* Монофонична и полифонична реч. София, Сема РШ.
- Врина 1999: *Врина, М.* Експресивните частици в българския език. Велико Търново, Абагар.
- Генадиева-Мутафчиева 1976: *Генадиева-Мутафчиева.* Модалната частица ДА в съвременния български език. – БЕ, № 4.
- Димитрова 2009: *Димитрова, Ст.* Лингвистична прагматика. София, Велес.
- Йесперсен 1958: *Есперсен, О.* Философия грамматики. Москва, Изд-во иностранной литературы.
- Жерева 2003: *Жерева, М.* Модалната натовареност на императивните форми от св. и несв. вид в български и руски. – В: Съпоставително езикознание, №1. http://www.slav.uni-sofia.bg/Pages/cont1_03.html
- Зидарова 2005: *Зидарова, В.* Частиците като част на речта. – <http://belb.info/personal/zidarova/chastici.htm>
- Иванова 2011: *Иванова, В.* Контекстова омонимия на неизменяемите части на речта. – В: Проф. д-р Върбан Въртов, 70 години. Юбилеен сборник. Велико Търново, УИ „Св. св. Кирил и Методий“.
- Мучник 1955: *Мучник, И.П.* О значении форм повелительного наклонения в современном русском языке – В: Уч. зап. МОПИ им Н.К. Крупской. Т. 32. Вып. 2. Москва, с.13–35.
- Ницолова 1984: *Ницолова, Р.* Прагматичен аспект на изречението в българския книжовен език. София, Народна просвета.
- Ницолова, Иванова 1995: *Ницолова, Р., К. Иванова.* Ние, говорещите хора. София, УИ „Св. Климент Охридски“.
- Николова 2000: *Ницолова, Р.* За състава на да-изреченията в български. – В: Едно поколение български езиковеди. Съставители: Йовка Тишева и Георги Колев. София, УИ “Св. Климент Охридски”.
- Ницолова 2007: *Ницолова, Р.* Българските да-форми в балканския контекст. – В: *Littera et lingua. Series “Dissertationes”, vol. 1, Sofia.*
- Ницолова 2008: *Ницолова, Р.* Българска граматика. Морфология. София, УИ „Св. Климент Охридски“.
- Остин 1996: *Остин, Дж.* Как с думи се вършат неща. Лекции, посветени на Уилям Джеймс, прочетени в Харвардския университет през 1955 г. Второ издание. Превод: Тодор Петков. София, ИК „Критика и хуманизъм“.
- Петков 1962: *Петков, П.* Да+глаголна форма. Изразяване на трудно осъществими или неосъществими желания. – БЕ, № 3, с. 181–186.
- Петрова 2001: *Петрова, Г. И.* Семантические дифференциальные признаки побудительной модальности (на материале французского языка) – В: Теоретические проблемы функциональной грамматики. Материалы Всероссийской научной конференции (Санкт-Петербург, 26–28 сентября 2001 г.), отг. ред. Бондарко. Санкт-Петербург, Наука.
- Падучева 1985/2012: *Падучева, Е. В.* Высказывание и его соотносительность с действительностью. Москва, „Книга по Требованию“. https://books.google.bg/books?id=ltn_AgAAQB_AJ&printsec=frontcover&hl=bg#v=onepage&q&f=false

Плунгян 2010: *Плунгян, В. А.* Общая морфология. Введение в проблематику. Москва.

Станков 1980: *Станков, В.* Глаголният вид в българския книжовен език. София, Наука и изкуство.

Сърл 1976/1986: *Серль, Дж. Р.* Классификация иллокутивных актов. – В: Новое в зарубежной лингвистике: Вып. 17. Теория речевых актов. Москва, Прогресс, 1986. (John R. Searle. A classification of illocutionary acts. – “Language in Society”, 1976, № 5, p. 1–23. Cambridge University Press, London, 1976).

Тишева, Хауге 2002: *Тишева, Й., Хетил По Хауге.* Заемане на прагматични частици. – В: Проблеми на социолингвистиката, т. 7. Билингвизъм и диглосия – съвременни проблеми. София, 2002; Цит. по http://www.slav.uni-sofia.bg/bgspeech/sites/en/publ/bgsp_hrh_yt_zaemane.pdf.

Тишева 2013: *Тишева, Й.* Прагматични аспекти на устната реч. – В: *Littera et Lingua Series Dissertationes 3*, 2013 http://www.bgspeech.net/publications/lili_series3_tisheva_2013.pdf

Чакърова 2009: *Чакърова, Кр.* Императивът в съвременния български език. Пловдив, Пигмалион.

Чолакова 1958: *Чолакова, Кр.* Частиците в българския език. София, Издателство на БАН.

ЕКСЦЕРПИРАНИ ИЗТОЧНИЦИ

Алеко Константинов. Избрани творби. „Български писател“, София, 1974.

Димитър Талев. Железния светилник. „Български писател“, София, 1986. Предговор и приложение Боян Ничев.

Елин Пелин. Избрани творби. „Български писател“, София, 1987.

✉ *Гл. ас. д-р Верка Сашева Иванова*
Катедра по съвременен български език
Филологически факултет, ВТУ „Св.св. Кирил и Методий“
ул. „Теодосий Търновски“ 2, 5003 Велико Търново, България
verkaivanova_vt@abv.bg

✉ *Assist. Prof. Verka Sasheva Ivanova, Ph D*
Department of Modern Bulgarian Language
University of Veliko Tarnovo St. Cyril and St. Methodius
2 T. Tarnovski, Veliko Tarnovo 5003, Bulgaria
verkaivanova_vt@abv.bg